

A területiség elvének megjelenése a pénzjegyeken: két közép-kelet-európai példa

CSILLA FEDINEC – ISTVÁN CSERNICKÓ

The Appearance of the Principle of Territoriality on the Banknotes: Two Examples From Central and Eastern Europe

Keywords: language; language country; banknotes; crown and rouble; language on the banknotes

Bevezetés

A nyelvtájkép-kutatás az 1990-es évektől került be intenzíven a kutatók érdeklődési körébe. (Gorter 2006, 81–89. p.; Szoatak 2018, 30–42. p.) A nyelvi tájkép definíciója a Landry–Bourhis szerzőpárostól származik, ők használták először a köztéren megjelenő feliratokra: kereskedelmi táblák, feliratok, helységnevtáblák, utcatáblák stb. (Landry–Bourhis 1997, 23–49. p.) Miután a nyelvi tájkép tanulmányozása önálló tudományággá nőtte ki magát, számtalan tanulmány született a témakörben. A kutatók újabb definíciókat alkottak, tágítva ezzel a nyelvi tájkép értelmezési tartományát. A legszélesebb definíciót a Shohamy–Waksman szerzőpáros adta, akik minden lehetséges, közösségi térben végbemenő diskurzust a nyelvi tájképekhez soroltak: szövegeket, képeket, tárgyakat, emberi lényeket, térben és időben történő elhelyezést. (Shohamy–Waksman 2009, 313–331. p.)

Vannak, akik különbséget tesznek a nyelvi tájkép *linguistic landscape* és a nyelvi táj képzése *linguistic landscaping* között. (Itagi–Shailendra 2002) Ez utóbbi a nyelv feliratokon történő megjelenítésének tervezési és megvalósítási folyamatára utal, míg a főnévi alak a cselekmény eredményére vonatkozik. Tanulmányunkban a *linguistics landscape* fogalmát alkalmazzuk a pénzjegyek történeti vizsgálatára.

A pénzjegyeknek van egy önértéke – a tervezés és a kivitelezés költségei, de nincs inherens értékük: felhasználásuk során a csereérték számos tényezőtől függ, melyek a közgazdaságtudomány körébe tartoznak. A pénzjegyek ezen túlmenően tanulmányozhatók történetiségük, esztétikai megjelenítésük, szimbolikájuk szempontjából, értékelhetők az ezekhez kapcsolódó jelentéstartalmak. Vizsgálati szempontunk a kiválasztott pénzjegyek feliratainak nyelvi elemzése, és azoknak az összefüggéseknek a feltárása,

amelyek a pénzjegyeken megjelenő és az onnan eltűnő nyelvek szimbolikus jelentésére adnak magyarázatot. Bár a 21. században egyre csökken a készpénzforgalom mértéke és jelentősége, a papírpénzeken megjelenő szimbólumoknak a papírpénzek megjelenése óta minden állam nagy jelentőséget tulajdonít. A pénzjegyeken feltűnő (vagy onnan hiányzó) nyelvek szintén részei a szimbolikus politizálásnak, részt vesznek az adott állam politikájának megjelenítésében. (Raento–Hämäläinen–Ikonen–Mikkonen 2004, 930. p.)

Noha a pénzjegyek legfőbb funkciója a csereérték kifejezése, a számjeggyel kifejezett névérték kivételével a hétköznapi használó számára majdhogynem érdektelen egyéb (szöveges) feliratok mégis hordozhatnak szimbolikus szerepet. Erre mutatunk két példát a csehszlovák korona és a szovjet rubel vizsgálatával.

A nyelvi tájképben megjelenő feliratoknak két funkciót tulajdonítanak: *kommunikatív* és *szimbolikus* jelentést. (Backhaus 2007, 35. p.) A kommunikatív funkció sokáig fontosabb volt a szimbolikusnál. Az emberek azon a nyelven írták ki a közlendő információkat, amely(ek)en tudtak, illetve amelyekről feltételezték, hogy azokat értik a megcélzott olvasók. Az európai nemzeti romantika és a nemzetállam eszméje a 19. század vége felé merőben megváltoztatta a nyelvi tájképhez való viszonyt. (Cenoz–Gorter 2006, 67–80. p.) Akkortól kezdve fokozatosan terjedt el Európában, hogy a mindenkori uralkodó államnemzet nyelvét tükrözték a hivatalos jellegű, a kereskedelmi, de még a civil és valamelyest az egyházi szférában megjelenő nyilvános feliratok is. Ahogy az európai nemzetállamok elnyerték függetlenségüket, az egyik első jellegzetes rítus a többi nyelvnek a szimbolikus nyilvános térből való eltávolítása volt. A hatalomváltások átalakították a nyelvi tájképet, az uralkodó nemzet nyelve került domináns helyzetbe, és az előző korszak privilegizált nyelvét gyakran tüntették el. Ezek a folyamatok igazolják, hogy nyelvek törlése a nyilvános térből szimbolikus funkcióval bír.

Tanulmányunkban a nyelvi tájkép szimbolikus funkciójára fókuszálva bemutatjuk, hogy a nyelvek megjelenítése, vagy épp törlése a papírpénzekről nem a pénzzel fizetők tájékoztatását szolgálja, hiszen ehhez elegendő a számmal kifejezett, nyelvilleg „semleges” névérték. A nyelvek megjelenítése a pénzjegyeken sokkal inkább szimbolikus szerepet tölt be. Rávilágítunk arra is, hogy nem csupán annak van üzenetértéke, hogy milyen nyelvek jelennek meg a papírpénzeken, hanem annak is, hogy milyenek hiányoznak, vagy ha bizonyos nyelveket törölnek a pénzjegyekről.

A csehszlovák korona

Az első világháború végén bekövetkező csehszlovák államalapítás sajátossága, hogy az úgynevezett történeti országok (Csehország, Morvaország és Cseh-Szilézia) a történeti közjog, a korábban önálló államisággal nem rendelkező Szlovákia a természeti jog, Kárpátalja pedig – egyfajta közvetett önrendelkezés formájában – a társulási jog alapján került az új állam keretei közé. A jogalapok különbözősége a regionális szerkezetben és az etnikai összetételben is megmutatkozott. A csehszlovák állam 1920-as alkot-

mánya nemzetállamként határozta meg a köztársaságot, és említést sem tett a kisebbségekről. A nemzeti önrendelkezés jegyében folytatott háború eredményeképpen a nemzetállam ideálját a leginkább a vesztesek, Ausztria és Magyarország mondhatta magáénak, Csehszlovákia egy francia és brit minta szerinti nemzetállam volt. (Zbynek 2000, 51. p.) Az új köztársaság az állami szimbólumok mellett saját pénznemet is bevezetett.

Az Osztrák–Magyar Bank az 1918-ban függetlenné váló Magyarországnak átengedte a 25 és 200 koronás papírpénz kliséit. Ezek felhasználásával készültek az úgynevezett „fehér pénzek”. Nevük onnan eredt, hogy csak az egyik oldalukra volt nyomtatva, a másik üresen (fehéren) maradt. A lakosság azonban bizalmatlan volt iránta, továbbra is az osztrák–magyar koronát, az úgynevezett „kék pénzt” tartotta megbízhatónak. A Tanácsköztársaság időszakában az Osztrák–Magyar Bank megtagadta a „kék pénz” biztosítását. A Tanácsköztársaság a Magyar Postatakarékpénztárt bízta meg a pénzkibocsátással, amely kis címletű posta-takarékpénztári korona pénzjegyeket hozott forgalomba. (Rádóczy 1971, 22–23. p.) Az osztrák–magyar koronát 1920 őszeig beváltották, a „fehér” pénzjegyeket azonban érvénytelennek tekintették.¹ Az emberek kezén sok készpénz maradt. Egy 1925-ös újsághír szerint: „Nem a lelketlen pénzspekuláció, hanem a meg nem értés és az itt uralkodott bizonytalan állapotok okozták azt, hogy még sok falusi és szegény ember rendelkezik osztrák–magyar pénzjegyekkel.”²

A Csehszlovák Köztársaság 1919. április 19-i 187. sz. törvénnyel³ vezette be saját pénznemét, a csehszlovák koronát, amely az Osztrák–Magyar Monarchia koronáját váltotta fel. A pénzjegyeket alapvetően Prágában nyomtatták, az 1922-től forgalomba kerülő fémpénzeket pedig Körmöcbányán verték. A Csehszlovák Nemzeti Bank csak 1926-ban kezdte meg működését és 1939-ig, a német megszállásig állt fenn. Érdekes, hogy az 1919. április 16. keltezésű, első önálló csehszlovák 5 koronás pénzjegy az Osztrák–Magyar Bank által tervezett, 1918. október 1-jei keltezésű 5 koronás magyar oldalának rajzával jelent meg. (Rádóczy 1971, 23. p.)

A csehszlovák korona pénzjegyeiből több széria készült a két világháború közötti időszakban. Az összes széria alapvető tulajdonsága volt a többnyelvűség. Az 1919-ben forgalomba hozott első széria esetében a cseh nyelv volt a domináns, amit jelez, hogy a pénzjegy előoldala kizárólag cseh nyelvű volt. A hátoldalon a cseh mellett megjelent a szlovák, a ruszin/ukrán (cirill betűvel), a német, a lengyel és a magyar nyelv (1. táblázat). Ezek a négy tartományi önkormányzati egység domináns nyelvei, illetve a legna-

1 A pénzbevéltés. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1920. október 24. 2. p.

2 Korláth Endre: Képviselői és szenátori beszámoló. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1925. február 8. 3. p.

3 187/1919 Sb. Zákon ze dne 10. dubna 1919, jímž se upravuje oběh a správa platidel v československém státě a doplňuje se zmocnění ministerstva financí dané zákonem ze dne 25. února 1919, č. 84 Sb. z. a n. <http://www.papirovpaplatidla.cz/historie/zakony-vyhlaskey-narizeni-vlady> (2022-06-09)

gyobb lélekszámú kisebbségek nyelvei voltak – Csehország (cseh), Morvaország-Szilézia (cseh, német, lengyel), Szlovákia (szlovák, magyar) és Kárpátalja (ruszin/ukrán, magyar). Annak ellenére, hogy a Csehszlovák Köztársaságban a csehek és a szlovákok egyaránt államszervező nemzetiségek voltak, az új pénzjegyek szimbolikája alapján a szlovák alárendelt helyzetű nyelv volt. A szlovákok kifogásolták ezt a gyakorlatot, amely egyértelműen a cseh nyelv vezető pozícióját rögzítette, és követelték, hogy bizonyos pénzjegyek (például az 10 és 50 koronás pénzjegy) előoldala legyen szlovák egynyelvű. (Veselkova–Horvath, 2011, 243. p.) Az ezzel összefüggő változást majd a pénzjegyek harmadik szériájában láthatjuk.

1. táblázat. A csehszlovák korona első szériája pénzjegyei feliratainak nyelvei (1919)⁴

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
1	1919	cseh	cseh, szlovák, ruszin/ukrán, német, lengyel, magyar
5			
10			
20			
50			
100			
500			
1000			
5000			

Az 1920-as évek első felében fokozatosan bevezetésre került a korona második szériája. Az előoldal felirata, akárcsak az első szériában, cseh nyelvű volt. Ahogyan az első szériában, a szlovák nyelv a pénzjegyek hátoldalán a cseh nyelvű felirathoz képest alárendelt helyen, a kisebbségi nyelvek között jelent meg a második szériában is (2. táblázat). Ezeknek a pénzjegyeknek a szimbolikája alapján tehát a szlovák egyike volt a köztársaság kisebbségi nyelveinek. (Бергасі–Черничко 2020, 34. p.)

⁴ Papírová platidla Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–2016. <http://www.papirovaplaidla.cz/> (2022-06-09)

2. táblázat. A csehszlovák korona második szériája pénzjegyei feliratainak nyelvei (1920–1923)⁵

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
5	1922	cseh	cseh, szlovák, ruszin/ukrán, német, magyar
50	1924	cseh	
100	1920	cseh	cseh, szlovák, ruszin/ukrán, német, lengyel, magyar
500	1923	cseh	cseh, szlovák, ruszin/ukrán, német, magyar

A pénzjegyek hátoldalán a második szériában a cseh és a szlovák mellett már csak ruszin/ukrán, német és magyar nyelvű felirat jelent meg, a lengyel nyelvű szöveg eltűnt. A lengyel nyelv csak a széria elsőként, még 1920-ban forgalomba hozott 100-as címletén szerepel, az összes többiről már hiányzik.

1. ábra. Az 1920-as kibocsátású 100 koronás, amelyen még van lengyel felirat is („sto koron”)

A lengyel felirat eltűnése a pénzjegyekről a politikai helyzet átrendeződésével volt összefüggésben. 1919-ben Csehszlovákia és Lengyelország területi vitákba bonyolódott. Az új csehszlovák állam és a függetlenségét frissen visszanyert Lengyelország is bejelentette igényét a németül Teschen, csehül Český Těšín, lengyelül Cieszyn nevű kisvárosra és környékére. A lengyel többségű, de vegyes lakosságú vidék jelentőségét az értékes kőszénlelőhelyek adták, valamint az, hogy a régióban alakult ki (a németül Oderberg, csehül Bohumín, lengyelül Bogumin nevű városkában) az egykori Osztrák–

5 Papírová platidla Československa 1918–1993, Česká republiky a Slovenské republiky 1993–2016. <http://www.papirovaplatidla.cz/> (2022-06-09)

Magyar Monarchia egyik legjelentősebb vasúti csomópontja. A csehszlovák–lengyel területi viták 1919 januárjában néhány napos háborúhoz (*sedmidenní válka*) vezettek.

A konfliktust végül az antant beavatkozása oldotta fel, melynek nem állt érdekében, hogy szövetségesei, a csehszlovákok és lengyelek egymással háborúzzanak. 1920. július 28-án Párizsban a Nagykövetek Tanácsa (az antant főhatalmak nagykövetei) és a francia külügyminiszter elnöklete alatt született meg az az egyezmény,⁶ amely úgy rendezte a kérdést, hogy a vitatott területeket felosztották Lengyelország és Csehszlovákia között, kettéosztva a régió központjának tekinthető városkát is. Így jött létre a cseh Český Těšín és a lengyel Cieszyn. (Tóth–Novotný–Stehlík 2012, 178. p.) A kialakított határ nem volt etnikai határ, csehszlovák területen is maradt lengyel lakosság. Más részről a csehszlovák területen maradt lengyel közösség is oka volt annak, hogy Lengyelország nem csatlakozott a kisantanthoz. A konfliktust követően az új pénzjegyek kiadása során a Csehszlovák Köztársaság kormánya már nem tartotta fontosnak, hogy lengyel nyelvű szöveget is tegyen az új koronára.

Érdekes az első két szériában a pénzjegyek hátoldalán a szlovák nyelv pozíciója: a cseh nyelvű felirat a pénzjegy tetején, a szlovák pedig a kisebbségi nyelvek között, a pénzjegy alsó részében jelent meg. Ezeknek a pénzjegyeknek a szimbolikája alapján a szlovák kisebbségi nyelv volt. A szlovákok kifogásolták ezt a gyakorlatot, és követelték, hogy bizonyos pénzjegyek előoldala legyen szlovák egynyelvű. (Veselkova–Horvath 2011, 243. p.) Az ezzel összefüggő változást a harmadik szériában láthatjuk. Egy 1927-es, igen pontos hírlapi beszámoló szerint: „A Csehszlovák Nemzeti Jegybank által kiadott új 10 koronás pénzjegyek már elkészültek s a közeli napokban forgalomba is kerülnek. Az új tízkoronás pénzjegyek színükre, kiállításukra s a pénzjegy rajzára nézve semmiben sem különböznek az eddigi 10 koronásoktól. Az egyik oldalon tisztán szlovák nyelvű szöveg van, a másik oldalon a szlovák nyelvű főszöveg alatt orosz [ruszin/ukrán], német és magyar nyelven van az érték feltüntetve. Ezen a pénzjegyen tehát a cseh szövegezés kimaradt, de kimaradt egyúttal a lengyel szövegezés is.”⁷

A harmadik széria pénzjegyein a cseh és a szlovák nyelv megjelenítése megváltozott. Csehszlovákiában a nyelvi jogokat az alkotmány részét képező nyelvtörvény szabályozta. Az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény⁸ 1. §-a szerint a köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák” volt. A nyelvhasználat rendjét az 1926. február 4-én elfogadott 17/1926. számú nyelvrendelet⁹ szabályozta alapos részletes-

6 Décision relative à Teschen, Spisz et Orava (Paris, 28 juillet 1920). <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1920teschen.htm> (2022-06-09)

7 Elkészült az új tízkoronás. *Rusinszkoji Magyar Hírlap*, 1927. április 17. 6. p.

8 122/1920 Sb. Zákon podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgyf6mjsjiwta> (2022-06-09)

9 Vládní nařízení ze dne 3. února 1926, jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitřní, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřej-

séggel, kodifikálva a Csehszlovák Köztársaságban a hivatali többnyelvűséget. Ez a többnyelvűség a csehszlovák korona harmadik szériáján is látható (3. táblázat).

3. táblázat. A csehszlovák korona harmadik szériája pénzjegyei feliratainak nyelvei (1926–1939)¹⁰

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
10	1927	csehszlovák (szlovák)	csehszlovák (szlovák), ruszin/ukrán, német, magyar
20	1927	csehszlovák (cseh)	csehszlovák (cseh), ruszin/ukrán, német, magyar
50	1931	csehszlovák (szlovák)	csehszlovák (szlovák), ruszin/ukrán, német, magyar
100	1932	csehszlovák (cseh)	csehszlovák (cseh), ruszin/ukrán, német, magyar
500	1931	csehszlovák (szlovák)	[KC rövidítés szerepel, ezért nem megkülönböztethető, hogy cseh vagy szlovák], ruszin/ukrán, német, magyar
1000	1933	csehszlovák (cseh)	csehszlovák (cseh), ruszin/ukrán, német, magyar
1000	1935	csehszlovák (cseh)	csehszlovák (cseh), ruszin/ukrán, német, magyar

Az 1926-os nyelvrendelet kiadása után forgalomba hozott harmadik széria pénzjegyein a korona első oldala továbbra is csak egynyelvű volt. Ám ez a nyelv már nem a cseh volt, hanem – a csehszlovakizmus ideológiáját kodifikáló alkotmánynak, a nyelvtörvénynek és a nyelvrendeletnek megfelelően – a csehszlovák nyelv. Az alkotmányban és a nyelvtörvényben kodifikált csehszlovák nyelvnek azonban két változata volt: a cseh és a szlovák. Erről az 1920. február 29-i, 122. sz. nyelvtörvény 4. §-a egyértelműen fogalmazott: „Az állam hivatalos nyelvét használva a hatóságok a köztársaság azon területén, amely 1918. október 28-a előtt a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságokhoz és országokhoz vagy a Porosz Királysághoz tartozott, általában a cseh nyelvet, Szlovákiában általában a szlovák nyelvet használják.”¹¹

ného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy. <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgj3f6mjxfuya&rowIndex=0> (2022-06-09)

10 Papírová platidla Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–2016. <http://www.papirovaplatidla.cz/> (2022-06-09)

11 122/1920 Sb. Zákon podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgjyf6mjsjgiwta> (2022-06-09)

Ennek megfelelően a „csehszlovák” nyelv hol a cseh nyelvet, hol a szlovákot jelentette a pénzjegyeken. Az elő oldal egynyelvű volt, a hátoldalon pedig már nem szerepelt külön a cseh és a szlovák felirat, hanem csak az egyik. Az 10-es, az 50-es és az 500-as címlet esetében a szlovák nyelv jelent meg a koronán. A 20-as, a 100-as és az 1000-es címleten viszont a cseh nyelv szerepelt a pénzjegy elő- és hátoldalán egyaránt. A harmadik szériás pénzjegyek szerint tehát a szlovák már nem a kisebbségi nyelvek között jelent meg, hanem a csehszlovák államnyelv egyik változataként. A korona ezen szériája esetében tehát megvalósult a szlovákoknak az a vágya, amit már a csehszlovák fizetőeszköz bevezetése során szerettek volna elérni. (Бергасі-Черничко 2020, 78–80. p.)

Az államban egyenlő státuszú nyelvek ilyen, váltakozó megjelenítése jellemző egyébként a kanadai dollárra: például az 5 dolláros pénzjegyen előbb franciául, majd angolul van feltüntetve a névérték, míg a nemzeti bank megnevezése fordítva; a 10 dolláron mindez ellenkező módon szerepel. (Sebba 2013, 110–111. p.)

A pénzjegyek hátoldalán az államnyelv alatt/mellett ukrán/ruszin, német és magyar nyelven is feltüntették a pénzjegy névértékét; a lengyel szöveg azonban (amint azt fentebb említettük) eltűnt. A kisebbségi nyelvek megjelenését a pénzjegyeken az 1926-os nyelvrendelet 13. cikkelyének (2) bekezdése tette lehetővé, amely kimondta: „A papírpénz értékét a hátoldalon a Csehszlovák Köztársaság kisebbségei által beszélt nyelveken kell feltüntetni.”¹²

1939–1945 között a Cseh-Morva Protektorátus területén új koronát vezettek be, melynek értékét a birodalmi márkához kötötték. 1939–1940-ben a csehszlovák korona volt érvényben, felülbélyegezve a (cseh és német nyelvű) „Cseh-Morva Protektorátus” felirattal, majd 1940-től jelentek meg a protektorátus saját pénzjegyei, a cseh korona, immár csak cseh és német felirattal a pénzjegyek mindkét oldalán. A tisói Szlovák Köztársaság pénzjegyeinek, a szlovák koronának a névértéke szintén a birodalmi márkához volt kötve, ám ezek feliratai kizárólag szlovák nyelvűek voltak a pénzjegy mindkét oldalán.

Szemponctunkból különösen érdekesek az 1944–45-ben használatos pénzjegyek, melyeket a Szovjetunióban nyomtattak, 1944 őszén Kárpátalján jelentek meg először, ahová a csehszlovák közigazgatás ekkor még igyekezett visszatérni, illetve ebben kapta a fizetését a szovjetek oldalán harcoló Ludvík Svoboda csehszlovák hadteste. Ez ismét

12 Vládní nařízení ze dne 3. února 1926, jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitřní, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy. <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgi3f6mjxfuya&rowIndex=0> (2022-06-09)

„csehszlovák” korona volt cseh, orosz és ukrán felirattal az előoldalán, a hátoldalán csak a számmal kifejezett névérték szerepelt.¹³

2. ábra. 1944-ben kibocsátott csehszlovák 5 koronás cseh, orosz és ukrán felirattal

1945-től többféle pénzjegy volt forgalomban, közte különféle felülbélyegzett pénzjegyek, vagy az újonnan nyomtatott csak cseh nyelvűek. Az 1948-as rendszerváltás rendkívüli elszigeteltséget, így áru- és valutahiány okozott a Nyugattal szemben, amelynek enyhítésére megnyitották a Darex bolthálózatot, ahol csak valutával lehetett vásárolni. Ezek az 1953-as pénzreformot követően bezártak, majd 1957-től hasonló rendszerben megnyíltak a Tuzex hálózat boltjai, amelyek 1992-ig működtek. (Шуцрек 2006, 75–88. p.)

Pénzreformra 1953-ban került sor. Ettől kezdve a különböző sorozatú csehszlovák koronák kizárólag cseh és szlovák, vagy cseh, vagy szlovák nyelvűek voltak, a kisebbségek semmilyen módon nem jelentek meg a pénzjegyeken,¹⁴ amíg az ország fel nem bomlott és létre nem jött az önálló Csehország és Szlovákia. (Cermakova 2017, 30–44. p.)

A szovjet rubel

A szovjet rubel története is számos érdekességet tartalmaz. Az orosz cári rendszer megdöntése utáni polgárháborús időszakban többféle átmeneti pénz volt forgalomban, csak 1923-ban vezették be a Szovjetunió hivatalos pénznemét. Így is 1947-ig kétféle papírpénz volt forgalomban: a cservonyec és az aranyfedezettel rendelkező rubel. Az

13 Papírová platidla Československa 1918–1993, Korunové poukázky ČSR (1944–1945). <https://www.papirovaplatidla.cz/bankovky/korunove-poukazky-csr> (2022-06-13)

14 Papírová platidla Československa 1918–1993, Státovky a bankovky (1953–1993). <https://www.papirovaplatidla.cz/bankovky/statovky-a-bankovky> (2022-06-13)

1947-es pénzreform csak a rubelt hagyta meg. Az 1924-es sorozatban a váltópénz, a kopejka egyes címleteit, az 1, 2, 3, 5, 50 kopejkást papírpénz formájában is nyomtaták, a pénzermék verése mellett.

A szovjet pénzeket 1923-tól kezdve tíz sorozatban adták ki, ebből hatot a két világháború közötti időszakban, hármát a második világháború után, és az utolsót, a tizediket már a Szovjetunió felbomlása után, 1992-ben. A kilencedik, 1991-es sorozat pénzjegyeinek 1, 3, 5, 10, 50, 100 címletei 1991 első felében, tehát az egyes tagköztársaságok függetlenedése előtt, a 200-as november 30-án, az 500-as december 24-én (Mihail Gorbacsov december 25-én mondott le a Szovjetunió elnöke tisztségéről), az 1000-es címet 1992 márciusában került forgalomba. Az utolsó sorozat 1992-ben jelent meg.

Az első hat sorozat idején, 1923 és 1947 között kétféle pénz nem volt forgalomban: a rubel és a cservonyec. A pénzjegyek első oldala, az 1925-ös, 1926–1932-es és az 1934-es sorozat kivételével, kizárólag orosz nyelvű. Az 1923-as sorozat kivételével az orosz nyelv a hátoldalon is megjelenik. Az 1991-es sorozat kivételével valamennyi pénzjegy hátoldala többnyelvű, mégpedig az egyes nyelvek megjelenése és eltűnése leköveti a közigazgatási változásokat oly módon, hogy minden köztársaságot egy-egy nyelv képvisel, kivéve a Kaukázusontúli Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságot, amelyet az a három nyelv képvisel az első sorozattól kezdve, amelyek hordozói mentén 1936-ban a tagköztársaság háromfelé bomlik: grúz, örmény és azerbajdzsán tagköztársaságra.

Az 1922-ben megalakuló Szovjetuniónak négy tagköztársasága volt: az orosz, az ukrán, a belarusz és a kaukázusontúli tagköztársaságok (4 tagköztársaság), 1924 és 1936 között csatlakoztak az ázsiai tagköztársaságok: a türkmén, az üzbég, a tadzsik, a kazah és a kirgiz, s ahogy említettük, a kaukázusontúli felbomlott három önállóra (11 tagköztársaság), 1940-ben: a karél-finn, a moldovai, a litván, a lett és az észti tagköztársaság (16 tagköztársaság). 1956-ban: a karél-finn tagköztársaságot beolvasztják az orosz tagköztársaságba mint autonóm köztársaságot, ami a közigazgatási hierarchiában alacsonyabb szintet jelent. Így 1956-tól alkotja a Szovjetuniót az a 15 tagköztársaság, amelyek az utódállamai lesznek.

Az 1923 és 1925 között kibocsátott rubel első szériájának jellemzője, hogy (az 1925-ben forgalomba hozott 3 rubeles pénzjegyet kivéve) a papírpénz egyik oldala orosz egynyelvű volt, a másik oldalon viszont öt kisebbségi nyelv is megjelent: az ukrán, a belarusz, a grúz, az azeri és az örmény. A cservonyecen (kivéve az üres hátoldallal kiadott változatokat) ugyanezek a nyelvek voltak láthatók (4. táblázat).

Arra, hogy miért pont ezek a nyelvek jelentek meg az első szovjet papírpénzeken, nem nehéz választ találni. Az 1922. december 30-án a Szovjetunió megalakulásáról aláírt nyilatkozat és szerződés¹⁵ alapján a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét négy szövetségi köztársaság alapította. Az Oroszországi Szovjet Szövetség

15 Декларация и договор об образовании СССР. Государственный архив Российской Федерации. <http://rarity.rusarchives.ru/dokumenty/deklaraciya-i-dogovor-ob-obrazovanii-sssr> (2022-06-09)

Szocialista Köztársaság hivatalos nyelve az orosz volt, az Ukrán SZSZK-é az ukrán, a Belarusz SZSZK-é a belarusz, a Kaukázusontúli SZSZK-nak pedig három hivatalos nyelve volt: a grúz, az azeri és az örmény.

4. táblázat. A szovjet papírpénzek első szériája

Pénzjegy elnevezése	Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
rubel	10 000	1923	orosz	ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény
	15 000			
	25 000	1924		orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény
	1			
	3			
	5	1925		orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény
	3			
5	orosz		orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény	
cservonyec	1	1926	orosz	-
	2	1928	orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény	orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény
	3		orosz	-
	5	1928	orosz	-

A szovjet pénzjegyek következő szériája az 1930-as években jelent meg. Az 1934-ben kibocsátott rubeleknek az előoldalán a hét nyelven volt olvasható felirat: oroszul, ukránul, belaruszul, grúzul, örményül, azeriül és üzbégül; a hátoldalon semmilyen szöveg nem jelent meg. Az 1938-ban megjelent rubeleken és cservonyeceken az előoldal orosz egynyelvű volt ugyan, de a hátoldalon az említett nyelvek mellett megjelent a kazah, a kirgiz, a tadzsik és a türkmén nyelvű felirat is (5. táblázat). Az újabb nyelvek megjelenése a szovjet papírpénzek az országban lezajlott közigazgatási átalakulások következménye. Időközben ugyanis megalakult a Türkmén SZSZK, a Tadzsik SZSZK, a Kazah SZSZK és a Kirgiz SZSZK. Bár a Kaukázusontúli SZSZK területén 1936-ban létrejött három újabb szövetségi köztársaság (Grúz SZSZK, Örmény SZSZK és Azerbajdzsán SZSZK), az ő hivatalos nyelveik már az első szovjet papírpénzekben szerepeltek.

5. táblázat. A szovjet papírpénzek második szériája

Pénzjegy elnevezése	Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
rubel	1	1934	orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény, üzbég	–
	3			
	5			
	1	1938	orosz	orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény, üzbég, kazah, kirgiz, tadzsik, türkmén
	3			
	5			
cservonyec	1	1938	orosz	orosz, ukrán, belarusz, grúz, azeri, örmény, üzbég, kazah, kirgiz, tadzsik, türkmén
	3			
	5			
	10			

Az 1947-es pénzreformmal a cservonyec megszűnt, csak a rubel maradt forgalomban. (Ломшин 2010, 314–320. p.) Az újonnan bevezetett pénzjegyek ismét tükrözték a Szovjetunió közigazgatási felosztásában végmenet változásokat. A rubel előoldalán kizárólag az orosz nyelv jelent meg. Ám a pénzjegyek hátoldalán már összesen 16 nyelven volt olvasható a névérték. Az előző szérián is látható nyelvek mellé ekkor került a moldován, az észti, a lett, a litván és a (karjalai) finn (6. táblázat). A Szovjet Birodalom második világháborús területgyarapodása eredményeként ugyanis időközben létrejött a Moldován SZSZK, az Észti SZSZK, a Litván SZSZK, a Letti SZSZK és a Karél-Finn SZSZK.

6. táblázat. A szovjet rubel harmadik szériája

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
1	1947	orosz	orosz, ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldován, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén, észti, karjalai finn
3			
5			
10			
25			
50			
100			

A finn nyelvű szöveg megjelenése a rubelen azzal magyarázható, hogy a Szovjetunió kötelékében 1940 és 1956 között létezett a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság, Petrozavodszk fővárossal.

Az 1947-es sorozatú rubelt 1961-ig használták. Különlegessége, hogy az 1947-es pénzreform után kibocsátott pénzjegyeken még 16 nyelven szerepelt a pénzjegy névértéke. Azonban az 1956-tól kezdve az utánnomásokon, megtartva minden egyéb rekvizitumot, beleértve az 1947-es kibocsátási dátumot is, lehagyták a lefokozott karél-finn tagköztársaság nyelvét a hátoldalról.

A következő, 1961-es monetáris reformig mindkét típusú papírpénz használatban volt: az 1947-ben kinyomtatott, melyen 16 nyelv szerepelt, valamint az 1957-ben (szintén 1947-es dátumozással) újranyomott, 15 nyelvből álló feliratot tartalmazó. (Беперсаци 2020, 57–60. p.) Alább két 1 rubeles pénzjegy látható, melyek mindegyikén az 1947-es évszám szerepel. Ám az egyikben (3. ábra) még ott van a karjalai finn nyelvű szöveg (a negyedik sorban a középső: „yksi rupla”), a másikon (4. ábra) azonban már nincs. A többi kisebbségi nyelvnek pedig a sorrendje eltérő.

3. és 4. ábra. 1947-es dátummal kiadott kétféle 1 rubeles pénzjegy

A Karél-Finn SZSZK visszaminősítésének politikai üzenete volt. A szövetségi köztársaságot az 1939–1940-ben a Szovjetunió és Finnország közötti téli háború (finnül: *talvisota*, oroszul: *зимняя война*) után hozták létre. Kialakítása nem illeszkedett a szovjet közigazgatási politikába. A Szovjetunióban ugyanis az alkotmány szerint a szövetségi státuszt kapott köztársaságok elvileg független államok voltak, amelyek (teoretikusan) rendelkeztek a kilépés jogával is. Ezt a státuszt csak olyan népek kaphatták meg, amelyeknek nem volt anyaországuk. A szuverén Finnország azonban létezett. A szovjet–finn külpolitikai enyhülés keretében aztán Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár 1956-ban úgy határozott, hogy a Karél-Finn SZSZK-t beolvasztja az Orosz Föderációba. A Karél-Finn SZSZK megszűnése egyben azt is jelentette, hogy a szovjet vezetés letett az 1917-ben függetlenné vált Finnország bekebelezésével.

Az 1961-es pénzreform utáni papírubeleken maradt az orosz egynyelvű előoldal, ám a hátoldalon az orosz mellett a 14 nem orosz nyelvű szovjet tagköztársaság nyelvén is elolvashatta a pénzjegy névértékét a pénzjegyet kezébe fogó (7. táblázat). A feliratok

az alábbi sorrendben következtek egymás után: ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldován, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén és észt. A nyelvek rendje megegyezett azzal, amilyen sorrendben a szovjet alkotmány az államformát definiáló részben a Szovjetuniót alkotó szövetségi köztársaságokat említi. Bár további nyelvek beszélői is nagy számban éltek a Szovjetunióban, ezek a nyelvek hiányoztak a szovjet fizetőeszközről: ott csak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét alkotó 15 tagköztársaság névadó nemzetainak nyelvei jelenhettek meg. (Aronin–Laoire 2012, 311. p.; Cserniczkó–Laihonon 2016, 15. p.)

7. táblázat. A szovjet rubel szériája az 1961-es pénzreform után

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
1	1961	orosz	orosz, ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldován, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén, észt
3			
5			
10			
25			
50			
100			

A szovjet rubel utolsó szériáját közvetlenül a kommunizmust építő birodalom széthullása előtt, 1991-ben bocsátották ki. A hagyományokhoz híven a papírpénz előoldala orosz egynyelvű volt. A hátoldalon azonban már nem mindegyik címlet esetében jelentek meg a köztársaságok nyelvei (8. táblázat).

8. táblázat. A szovjet rubel utolsó szériája

Névérték	Kibocsátás éve	Előoldal nyelve	Hátoldal nyelve
1	1991	orosz	orosz
3			
5			
10			orosz, ukrán, belarusz, üzbég, kazah, grúz, azeri, litván, moldován, lett, kirgiz, tadzsik, örmény, türkmén, észt
50			
100			
200			
500	orosz		
1000			

A szovjet rubel utolsó előtti sorozata tehát 1991-ben, az utolsó pedig 1992-ben, a Szovjetunió felbomlása után jelent meg. Az 1991-es reformot Valentyin Pavlov miniszterelnökről népnyelven „pavlovi reformnak” nevezték. A Szovjetunió Állami Bankja 1991. december 20-án szűnt meg de jure, 1992. március 1-ig de facto működött. Az Oroszországi Központi Bank által 1992-ben kibocsátott pénzjegyeket még a

Szovjetunió Állami Bankja pénzjegyeinek nevezték. Az utódállamok fokozatosan mondtak le a szovjet rubel használatáról, a legkorábban, 1991-ben Litvánia, a legkésőbb, 1995-ben Tádzsikisztán. Ez egyúttal a pénznemek megváltozását is jelentette, kivéve Oroszországot, ahol az 1993-as pénzreformmal a szovjet rubelt felváltotta az orosz rubel. 1991 és 1994 között az utódállamok egy része között valutaunió állt fenn, amelynek valutája a szovjet rubel, majd az orosz rubel volt. Új típusú rubelzóna – valuta vagy regionális tartalékvaluta formájában – megteremtésére több kísérlet történt a Független Államok Közössége és az Eurázsiai Unió keretében.

Összegzés

A pénzjegyeknek van egy önértéke – a tervezés a kivitelezés költségei, de nincs inherens értéke, felhasználása során a csereértéke számos tényezőtől függ, melyek a közgazdaságtudomány körébe tartoznak. A pénzjegyek ezen túlmenően tanulmányozhatók történetiség, esztétikai megjelenítésük, szimbolikájuk szempontjából, értékelhetők az ezekhez kapcsolódó jelentéstartalmak. Vizsgálati szempontunk a kiválasztott pénzjegyek feliratainak nyelvi elemzése, és azoknak az összefüggéseknek a feltárása, amelyek a pénzjegyeken megjelenő és az onnan eltűnő nyelvek szimbolikus jelentésére adnak magyarázatot.

Az egyes országok természetes nyelvi elrendezése nem az egynyelvűség, hanem a két- vagy többnyelvűség. Az egynyelvűség évszázados hatalompolitikai törekvések eredménye, ami a 19. században vált a nemzetállami ideológia egyik alapvető tényezőjévé. A világban sokkal több nyelv van, mint állam, és bár a nyelvek eloszlása nem egyenletes, az mégis biztonsággal kijelenthető, hogy nincs olyan ország, ahol csak egyetlen nyelvet használnának.

A nyelvi tájkép elemzése révén tetten érhetők azok a szimbolikus üzenetek, melyeket a politikát alakító elit mutatni szándékozik. A pénzjegyeken megjelenő nyelveket úgy tekintjük, hogy bennük az állam nyelvi ideológiái tükröződnek. A pénzjegyeken olvasható rövid szövegek tehát fontos üzenetet közvetítenek arról, milyennek látja és láttatja a központi hatalom az ország nyelveinek egymáshoz viszonyított helyzetét, s milyen politikai üzenetet kíván közvetíteni ezeknek a nyelveknek a feltüntetése révén. (Hult 2014, 513. p.)

A közép-kelet-európai térségből a csehszlovák korona és a szovjet rubel vizsgálatával bizonyítottuk, hogy a nyelvek kiválasztása vagy kizárása nem a tájékoztatást szolgálja – erre elegendő a számmal kifejezett, nyelviileg „semleges” névérték –, hanem a hivatalos nyelvi rezsimet tükrözi vissza. A pénzjegyeken megjelenő nyelvek elsősorban nem a népszámlálási adatokkal, hanem a területiséggel – történeti hagyományok és a politikai megfontolások alapján kialakított közigazgatási tagolással – mutatnak összefüggést.

Irodalom

- Aronin, Larissa–Laoire, Muiris 2012. The Material Culture of Multilingualism. In Gorter, Durk–Marten, Heiko F.–Mansel, Luk Van Mensel (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Backhaus, Peter 2007. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Бергсасі, Аніко–Черничко, Степан 2020. *Гроші та (мовна) політика. Візуальна конструкція мовної політики на банкнотах на території сучасного Закарпаття*. Törökbálint, Termini Egyesület.
- Cenoz, Jasone–Gorter, Durk 2006. Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism*, 3. 1. 67–80. p.
- Cermakova, Klara 2017. Brief History of Currency Separation – Case study of Czech and Slovak Koruna. *International Journal of Economic Sciences*, 2. 30–44. p.
- Csernicskó, István–Laihonen, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*, 35. 1.
- Gorter, Durk 2006. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. In Durk Gorter (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 81–89. p.
- Hult, Francis M. 2014. Drive-thru linguistic landscaping: Constructing a linguistically dominant place in a bilingual space. *International Journal of Bilingualism*, 5.
- Itagi, Narasimha–Shailendra, Kumar 2002. *Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar*. Mysore, Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.
- Landry, Rodrigue–Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16. 23–49. p.
- Ломшин, Владимир 2010. Денежная реформа 1947 г. и отмена карточной системы. *Регионология*, 2. 314–320. p.
- Rádóczy Gyula 1971. Adatok a legújabbkori magyar pénztörténethez I. A korona-pénzrendszer. *Az Érem*, 2.
- Raento, Pauliina–Hämäläinen, Anna–Ikonen, Hanna–Mikkonen, Nella 2004. Striking Stories. A Political Geography of Euro Coinage. *Political Geography*, 23. 8.
- Sebba, Mark 2013. The visual construction of language hierarchy: The case of banknotes, coins and stamps. *Journal of Language and Politics*, 12. 1. 110–111. p.
- Shohamy, Elana–Waksman, Shoshi 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In Shohamy, Elana–Gorter Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, New York–London, Routledge, 313–331. p.
- Szoták Szilvia 2018. A nyelvi tájkép kutatás, mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe. *Hungarológiai Közlemények*, 1. 30–42. p.
- Шустек, Збышек 2006. Обращение параллельных валют в 1949–1992 годах на территории Чехословакии. *Банкаўскі веснік*. 4. 75–88. p.
- Tóth, Andrej–Novotný, Lukáš–Stehlík, Michal 2012. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha, Toggá Filozofická fakulta UK v Praze.

Veselkova, Marcela–Horvath, Julius 2011. National identity and money: Czech and Slovak Lands 1918–2008. *Nationalities Papers*, 39. 2.

Zeman, Zbynek 2000. *Edvard Beneš – politický životopis*. Praha, Mladá fronta.

CSILLA FEDINEC – ISTVÁN CSERNICKÓ

THE APPEARANCE OF THE PRINCIPLE OF TERRITORIALITY ON THE BANKNOTES: TWO EXAMPLES FROM CENTRAL AND EASTERN EUROPE

The subject of research is the linguistic analysis of texts on banknotes: Czechoslovak crown and the Soviet rouble. Inscriptions that appear in a language country are attributed two functions: communicative and symbolic. In our study, we will show that adding or removing texts on banknotes does not serve to inform users—a linguistically „neutral”, numerical value would suffice. The language on the banknotes plays a more symbolic role. We will make it clear that not only which languages are indicated on the banknotes, but also which are missing, some are removed. The use of different languages on banknotes shows a connection not with the results of censuses, but above all with territoriality, with the administration structured by historical traditions and political considerations.

Borsos Mihály plébános írásai

III.

Borsos Mihály

KÜLDTEK
ÉS MENTEM
ENNYI AZ EGÉSZ!

Szépirodalmi és szociográfiai művek
1930–1974

Fórum Kisebbségkutató Intézet